

TOPLUMSAL DEĞİŞME VE KADINDA ERKEKSİLİK¹

Tutum, davranış ve giderek benlik algısını biçimleyen toplumsal olarak belirlenmiş rollerin gücü, özellikle kadınlık ve erkeklik durumlarında açıkça ortaya çıkmaktadır. Cinsiyet rolleri, toplumsallaşma süreci boyunca modeli taklit, mükafat-ceza gibi yöntemlerle ve aile, okul, arkadaş çevresi, kitle iletişim araçları gibi araçlar ile öğrenilir. Biyolojik arkaplan reddedilemez ise de, toplumsal cinsiyetçi işbölümü ve buna bağlı cinsiyetçi hiyerarşi, özellikle ve öncelikle ataerkil düzeni üreten ve yeniden üreten norm ve değerlerin roller aracılığıyla her iki cinsiyete de dayatılması ve/veya benimsetilmesiyle sağlanır.

Kökene toplumsal veya biyolojik cinsiyetler arası farklılıklar değil, egemen sisteme bağlı olarak bu farklılıklardan değerler hiyerarşisi üretilmesidir cinsiyetlerin eşitsizliği yaratan. Şematik bir yaklaşımla yinelirsek, ataerkil toplumda erkeğin statüsü kadınınkine üstün olduğu için erkeklige ait değerler yüceltilirken kadınlığa ait değerler küçümsenmektedir. Bu bağlamda toplumsal hiyerarşide yükselmek isteyen/durumunda kalan kadınların erkek değerlerini içselleştirmesi ve erkeksileşmesi kaçınılmaz görünmektedir. Nitekim aynı cinsiyetçi hiyerarşinin bir yansıması olarak ‘erkek gibi kadın’ deyimi hâlâ bir övgü anlamını taşımakta; ‘kadın gibi erkek’ deyimi ise hakaret izlenimi uyandırmayı yaygınlıkla sürdürmektedir. Yapılan araştırmalarda iki karşıt cinsiyetten deneğin birbirleriyle benzerliklerini saptamaları istendiğinde, kadınların erkeklere benzediklerini, erkeklerin kadınlara benzediklerinden daha çok savladıkları görülmektedir. Özetle, ataerkil kültürel sistem içerisinde kadın ve kadınsı olumsuz, erkek ve erkeksi olumlu değerlerdir.

Ulus devletlerin kurulması sürecinde cinsiyetler arası eşitsizliğin yurttaş ideal tipi kavramı dahilinde bir çözüme ulaştırılmaya çalışılması, bu kavram zımnen erkekle özdeş kılındığı için, değerlerdeki kadınlar aleyhine hiyerarşiyi pekiştirmiş; ancak yine de bu çabaların sağladığı biçimsel eşitlikçi kazanımların destek ve ivmesiyle, gecikmeli de olsa ataerkil kültürün sorgulanması sürecine girilmiştir.

1. Kadında erkeksiliğin toplumsal arkaplanı: Cinsiyetlerin eşitliği adına yüceltilen erkek değerleri:

¹Masculinity (ing)/masculinité (fr.) sözcüklerinin Türkçe karşılığını, kadındaki bir özellik ise, ‘erkeksilik’; diğer durumlarda ‘erkeklik’ olarak kullanmayı seçtim. Femininity (ing), féminité (fr) sözcüklerinin Türkçe karşılığını erkekteki bir özellik ise ‘kadınsılık’; diğer durumlarda ‘kadınlık’ olarak kullanmayı seçtim.

Modern çağa kadar cinsiyetçi işbölümü özel alan-kamusal alan paylaşımı biçiminde örgütlenmiştir. Sanayi devrimiyle ailenin üretim birimi olmaktan çıkması ve nitelikli işgücü talebine bağlı okullaşma kadının kamusal alana açılmasını getirmiştir. “Kadınlar daha önce kendilerini tanımlayan ve biçimleyen özel alanı terk eder ve daha kaba, daha saldırgan, daha iddialı, daha aktif olarak görünen erkekleri tanımlayan kamusal alana geçerler. Kadınlar da bu alana uygun ‘erkek’ özelliklerini alacaklardır.(...) Onlar mevcut yapı içinde eşitlik istediklerini söylediler. Ama, bu yapı tanımı gereği erkek egemenliğinden birisiydi. (...) Bu davranışın erkek egemenliğini güçlendirmeye hizmet eden imgeyi içerdiğini düşünmediler.”² Sanayi devrimiyle başlayan kapitalist sürecin yaşam tarzı veya sosyolojik yansıması olarak tanımlayabileceğimiz modernitenin kadınlık durumuyla kesiştiği noktada biçim ağırlık kazanmaktadır. Aydınlanmacı zihniyetin yurttaş anlayışı sözde cinsiyetsiz, ama aslında erkek egemenliğindedir.³ Bu bağlamda kadının erkekle eşitliği denildiğinde, kadının erkekte eşitliği anlaşılmaktadır. Nitekim, dünya genelinde 18. yüzyıl sonu ile 20. yüzyılın ilk yarısında belirginleşen bu dönüşüm, cinsiyetçi değerler hiç tartışılmaksızın kadının, erkeğin sahip olduğu yasal haklara ulaşması temelinde gelişmiştir. Ataerkil sistemin sorgulanması ve yeniden yapılandırılması söz konusu değildir. Kadına özgü olduğu iddia edilen nitelikler küçümsenmekte ve eğitim fırsatıyla bu niteliklerin erkeklerinkine benzeyeceği düşünülmektedir. Feminist manifestolardan sayılan *Kadın Haklarının Bir Savunusu* (1792) başlıklı kitabında öncü feministlerden M.Wollstonecraft, kadınların durumunu toplumsal yapıyla açıklamaya çalışmışsa da; erkek niteliklerinin gerçek ve doğru değerler olduğunu, iki cinsiyete eşit eğitim verilirse cinsiyet farklarının azalacağını öne sürmüştür.

Birinci Dünya Savaşı’nda erkek nüfusundaki azalmaya paralel olarak eğitim olanaklarıyla zaten nitelikleri gelişen kadınların çalışma yaşamına girmesi ve bu durumla doğrudan ilişkili pozitivist, modernist projeler bağlamındaki evrensel tektipleşme kendi modasını da yarattı. 20. yüzyılın başında Gabrielle Chanel (1883-1971) imzası ve örneğiyle ortaya çıkan kadında kısa saç ve pantolon modasından etkilenen Batılı kadınlar ile kemalist kadın kimliği gibi zorlama bir yerelliğin⁴ özgün vitrini olarak tanımlanan gri tayyör, fötr şapka ve makyajsız

²J.B.Elshtain; **Public Man, Private Woman, Women in Social and Political Thought**, Princeton University Press, Princeton, 1993, s.241,238, 233

³Bu zihniyetin somut yansıması olan İnsan Hakları Bildirgesi’nin (1789)kaleme alındığı dil olan Fransızca’da insan (Homme) ve erkek (homme) sözcüğünün yegane farkının baş harfin büyük ya da küçük oluşuyla sınırlanması, toplumsal dönüşüme bağlı cinsiyetler üstü bir ‘insan’ sözcüğünün gelişmemesi bu iddiayı somutlamaktadır.

⁴Bazı araştırmacıların Türkiye ile ilgili özgün bir kadınlık durumu arama çabaları bu noktada geçersizdir; zira Mustafa Kemal ve arkadaşlarının kadınlık durumuyla ilgili projeleri modernleşme projelerinin bu coğrafyadaki

yüzlü Türk hemcinsleri, zımnen erkek olan yurttaş kimliğinin erkeksi kadın bileşenini oluşturduklar Erkeği ulaşılacak amaç olarak alıp yücelten tektipleştirici cinsiyet anlayışı ve uygulamaları davranışlarla sınırlı kalmayıp, giderek tutumları da dönüştürmüştür. Önceki dönemde erkeğe ait olan kamusal alana giren kadınlar, bu alanın cinsiyetçi değerler üzerinde örgütlenişi sorgulanmadığı için mevcut sisteme uyum yapmışlardır. Davranış-tutum çelişkisi, eğer davranış bir dış nedenle ussallaştırılmaz ise, tutumun da davranış yönünde değiştirilmesiyle sonuçlanır. Toplumsallaşma sürecinde doğrusal-ilerlemeci bir mantığın ürünü olarak sunulduğu ve kadın ile erkeğin birebir eşitliği vazedildiği için modern davranış tutumla desteklememek ancak karşıt 'gerici' çizginin savunusuyla mümkün kılınmakta; bu noktada kadın, yine erkek egemenliğini, bu kez geleneksel kadın rolleri aracılığıyla yeniden üretme durumunda kalmaktadır. Kısaca söylemek gerekirse kadının önünde iki seçenek bulunmaktadır:

- 1) Eşitlik adına kadınların zihinsel ve biçimsel anlamda erkeksileşmesi.
- 2.) Bu sözde eşitliği reddederek, kamusal alana çıksa dahi annelik ya da eşlik gibi eviçi rolleriyle tâbi kadın kimliğini öne çıkarması.. .

İki durumda da, ataerkil sistemin yeniden üretimi gerçekleşir.

Ancak, 1960'lı yılların sonlarından itibaren, yasalar ve fırsatlar karşısında erkekle birebir eşitliğin doğrusal bir mantıkla yaşam pratiğine yansımaması üzerine, ataerkil sistemin kültürel sorgulanması gündeme gelmiş ve buna bağlı olarak değerler hiyerarşisinde erkekliğin üstün konumu sorgulanmaya başlamıştır. Biyolojik yahut öğrenilmiş erkeklik toplumsal olarak yüceltilmediği sürece kadınlık aşağılanmayacak; böylece kadının kendine farklı, üstelik sistemsel açıdan çıkarlarına aykırı erkek kimliğine öykünmesi diğer deyişle kadının toplumsal nedenle erkeksileşmesi azalacaktır.

2. Çalışma yaşamında erkek egemenliği altında 'eşitlik':

Sanayi devrimiyle birlikte eğitimin ve işgücü talebinin gelişmesine paralel olarak kadınların çalışma yaşamında yer aldıkları görülmektedir. Kamusal alandaki bu varoluşları yasalar ve fırsatlar önünde erkekle birebir eşitliğin bir ürünü de olsa, çalışma yaşamının ataerkil içeriği kadının erkeksileşmesine neden olan faktörler arasında değerlendirilebilir.

Bilindiği gibi kadınlar eviçi rollerin uzantısı olan görev ve mesleklerle çalışma yaşamına katılmaktadırlar. Böylece kadınlar için çalışma alanları oluşmakta, bu görevlerin ücreti, geleneksel erkek görevlerinin ücretinden düşük bulunmaktadır. Ayrıca yakın tarihe kadar yasalarla da desteklendiği gibi, aynı işte çalışsalar bile, kadın ve erkeğin ücretlerinde kadınlar aleyhine bir fark görülmektedir. Saygınlığı ve geliri yüksek mesleklerde kadınların sayısı düşük olup; daha önce saygın ve geliri yüksek bir meslekte dahi kadın sayısının çoğalması ile birlikte bu özellikler tersine dönmektedir.

“Hindistan’da Todaslarda, erkekler eviçi görevlerle meşguldür; basit bir kadın için bu görev çok kutsaldır! Bu kabilenin bir kadını patates yetiştirirse ve bir adam hint patatesi yetiştirirse, hint patatesi kabilenin en saygın yemeğine dönüşür, ziyafetlerde o yenir. .. Kadınlar daha önce erkeklere ayrılmış bir işde yer alırlarsa, Birleşik Devletler’de eğitim ve daktilografi, Sovyetler Birliği’nde hekimlik, Nijerya’da manyoka yetiştirmede olduğu gibi, bu iş statüsünü kaybedecektir.”⁵

Diğer taraftan, kadınlar eviçi rollerin uzantısı mesleklerde yoğunlaşsalar bile bu mesleklerin yönetim birimleri, yani hiyerarşideki üst statüler erkeklerin sorumluluğuna verilmektedir. Örneğin Türkiye’deki üniversitelerde kadın öğretim elemanı sayısı Batı’daki örneklerden çok yüksek bir orana ulaşmıştır; mevcut kadronun üçte birinden fazlasını oluşturmaktadır. Ancak rektörlük, dekanlık gibi üst düzey yönetim kadroları daha çok erkeklerin egemenliğindedir. Aynı örnek kadın sayısının arttığı mesleklerin akıbeti için de kullanılabilir. Üniversitelerde öğretimden sorumlu kadın sayısının artması Türkiye’de bu meslek grubunun gelirinin azalmasına ve giderek saygınlığını yitirmesine yol açmıştır. Durumun tersten okunması da aynı derecede kadınların aleyhinedir: Kadınlar, ancak toplumsal ve ekonomik açıdan değer yitiren işlerde yoğunlaşabilmektedirler!

Öte yandan, Fransa, Beyaz Rusya ve Türkiye’de toplumsal cinsiyet üzerine yaptığımız karşılıklı bir alan araştırmasının sonuçları, her iki cinsiyete eşit sunulan olanakların, bireysel psikolojik mekanizmalara hâlâ cinsiyetçi şemalara uygun olarak yansımaya sürdürdüğünü göstermektedir. Ancak yasalardaki üstyapısal dönüşüm uygulamalara yansidikça toplumsallaşma sürecinde içselleştirilen cinsiyetçi şemalar değişecektir.⁶

⁵C.Tavris,C.Wade; **The Longest War**, 1984’ten aktaran D.Myers,L.Lamarche; **Psychologie Sociale**, McGraw-Hill, Quebec, s.181

⁶Zeka, kurgu gibi çeşitli değişkenler kontrol edilerek yapılan araştırmada, “Bir baba ve oğlu otomobil ile gezmeye giderler. Bir kaza geçirirler. Baba ölür, oğlunun durumu ağırdır. Oğlamı hastahaneye götürürler; ve onu ameliyata hazırlarlar. Doktor gelir, hastayı görür ve haykırır: ‘Ben onu ameliyat edemem; o benim oğlum’” içerikli öykünün açıklanması istenmiştir. Her üç ülkede de tıp fakültelerine, neredeyse 20. yüzyıl başından beri,

Çalışma yaşamı bu veriler ışığında genel olarak değerlendirildiğinde, erkek ve erkeğe ait değerlerin bu alandaki maddi ve manevi tatmin ile ilişkisi belirleyicidir; norm, yasalarda aşılmasına karşın hâlâ erkektir; bu koşullarda çalışan kadının bu norma uygun olarak erkeksileşmesi doğal görünmektedir. Ancak bilgi toplumu, insanlararası ilişkileri ve ifade yeteneğini önemseyen sektörlerin gelişmelerine tanıklık etmekte, bu alanlar kadınlıkla özdeşleştirilen değerleri geçerli hale getirmektedir. Ataerkil değerler sisteminin sorgulanışıyla karşılıklı etkileşim içinde kaydedilen kadınlık lehine bu dönüşümün başarısı, tüm toplumsallaşma sürecinden bağımsız düşünülemeyeceği için, zamana ihtiyaç göstermektedir.

Kadınların nicel ve nitel dışlanmışlığı: Siyasal alanda erkek egemenliği

Ekonomik alanda karar alma süreçlerinde varlığının sınırlılığı gibi, erkek değerlerini ve stereotiplerini yeniden üretmeyi aşamayan kadınların siyasal karar mekanizmalarından da dışlanmaları evrensel bir durumdur. Dünya genelinde seçme ve seçilme hakkını, 20. yüzyılın ortalarına dek yasal planda elde etmiş olan kadınların parlamentolardaki nicel kısıtlılığı sürmekte, bunun nedeni ve sonucu olarak siyasal temsilciden beklenen nitelikler erkeklikle özdeş durumunu korumaktadır.

Yasalar karşısında erkekle birebir eşitliğin elde edilme sürecinde, nicel ve nitel açıdan erkek egemenliğindeki siyasal alanda kadınların yalnızca sayısal varlığı talep edilmiş; siyasetin geleneksel/ataerkil niteliği sorgulanmamıştır. Siyasal karar mekanizmalarının işlev ve işleyişinin yeniden tanımlanmadığı bu aşamada kadınlar siyasal temsil alanından genellikle uzak kalmaktadırlar. Aksi taktirde siyasal iktidara aday olmaksızın, aday erkekler ile onların oluşturdukları politikaların, kadın kolları ve benzeri etkinliklerle özellikle kadın kamuoyuna yayılmasını sağlamak veya erkeksileşmek durumunda kalmaktadırlar.

Aslında, siyasal alandaki bu cinsiyetçi yapılanmanın temelinde iktidarın ataerkil niteliği belirleyici bir rol oynamaktadır. Farklılıklar iktidar ilişkisinin aynı zamanda önkoşuludur ve de ondan etkilenirler. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, cinsiyetler arası farklılık da iktidar ilişkisinin nedeni ve sonucudur. Devlet ise, egemen iktidar sahibinin dayattığı ilişkilerin en üst düzeydeki kurumlaşmış biçimidir; iktidar ilişkilerinin sembolik yansımasıdır. Bu yüzden

kız öğrenci kabul edildiği halde, bu öyküyü önceden bilmeyen deneklerin %67'si doğru yanıtı verememiştir. "Annesidir." doğru yanıtını verenlerin oranları; Fransa'da %57,5, Beyaz Rusya'da %46, Türkiye'de %36'dır. Ülkelerdeki kadın cerrah oranının bu sonuçlarla doğrusal bir ilişkisi, istatistiki olarak henüz çok anlamlı olmasa da (Çünkü her üç ülkede de kadın cerrah sayısı son derece düşüktür.) görülmektedir. Araştırmanın ayrıntılı bir tartışması için bkz. A. Yaman, "Adaptation psycho-sociale des jeunes à la transformation des rôles sexuels" in **Dokuz Eylül İşletme Fakültesi Dergisi**, Cilt:2, Sayı:2, s.98-105

devleti yönetme sanatı diyebileceğimiz siyaset ile kadınların ilişkisini incelerken kaynaklandığı/yansıttığı iktidarın cinsiyetini irdelemek kaçınılmazdır. Zira bu yaklaşım uyarınca, ataerkil düzende her siyaset iktidar kadına karşı kurulmak zorundadır. Böylece siyaset iktidar kadın-erkek eşitsizliğinden doğduğu gibi onu meşrulaştırır, ussallaştırır, kurumsallaştırır ve yeniden üretir. Dolayısıyla yasalar karşısında kadının erkeğe eşitliği yetersiz bir gelişmedir; siyaset iktidarın hizmet ettiği egemenlik ilişkisi sorgulanmadıkça ve buna bağlı olarak içeriği dönüştürülmedikçe, siyaset alanda, görünür hiçbir engel bulunmamasına karşın, kadın temsilcilerin nicel ve nitel açıdan anlam kazanması güçtür.

1960'larda doğan ikinci dalga kadın hareketinin erkek değerlerini ve cinsiyetçi toplumsal hiyerarşiyi sorgulamasıyla birlikte bu gibi kavramların tartışılmaya açılmasından başka, 1980'li yılların ortasından itibaren kadınların siyaset karar mekanizmalarındaki nicel temsilini artırıcı tedbirler de gündeme girmiştir. Bu bağlamda ortaya atılan kota ve denklik (parité) önerileriyle cinsiyetlerin olumlu ayrımcılık yöntemi uygulanarak sayısal anlamda eşit siyaset temsilinin sağlanması amaçlanmaktadır. Böylelikle siyaset alandaki fiili durumun değerlerdeki erkek egemenliğini de ortadan kaldıracığı umulmaktadır. Kadınların siyaset alanda erkek değerlerine uyum yapmak zorunda kalmaması, ancak böyle bir olası zihniyet dönüşümüyle olanaklı görünmektedir.

Kadının erkeksileşmesi 'norm'al mi?

Ataerkil düzen, erkek ve erkeklik değerlerinin üstünlüğü ile tanımlanır; bu düzende erkeğin statüsü kadına üstündür. Nitekim, yapılan araştırmalarda, kişiler, yalnızca cinsiyetlerini bildikleri kadın veya erkekten, erkeğin daha yüksek statüye sahip olduğunu tahmin etme eğilimine sahiptirler.

Ekonomik planda kapitalizmin doğuşu ve sanayileşme, toplumsal ve kültürel planda modernite, siyaset planda ulus-devletin yükselişi, kadının, özellikle yasalar karşısında erkekle birebir eşitliği ile ilgili kazanımları beraberinde getirmiştir. (Kuşkusuz, bu doğrusal, kolay ve çabuk bir sonuç olmamıştır; ayrıca bu gelişmelerle ilişki içindeki kadın hareketinin katkıları çok önemlidir.) Ancak, bu biçimsel dönüşüm, cinsiyetçi değerler hiyerarşisini hedeflemediği için, kadınların erkeklere ait alanlara girebildiklerinde bile mevcut erkek kodlarına uyum yaparak erkeksileşmelerine; böylece ataerkil normların yüceltilerek yeniden üretimine neden olmuştur.

Kadınların bu bağlamda erkeksileşmeleri sosyal psikolojik uyum kuramlarıyla doğrudan ilişki içinde görünmektedir. Üstün statüde bulunanların diğerleri üzerindeki etkisi pek çok araştırmayla teyid edilmiştir. Günlük yaşam pratiğinde, yukarıda da örneklenen birçok belirleyici alanda erkeklerin kadınlara nicel ve nitel üstünlüğü sürmektedir. Söz konusu alanlarda sorunlar üstün statüde olan erkeklerin belirlediği kodlarla çözümlenegelmiştir. Düşük statüde bulunan kadının kendisine üstün statüde bulunan erkeğe uyum yapması kaçınılmazdır.

Ayrıca, bu alanlarda sayıca az olan kadınların, çoğunluğa aykırı düşmemek, sapma davranışından kaçınmak, yani toptan dışlanmamak adına verili değerlere uyum yapıp erkeksileşmesi 'norm'aldır.

Öte yandan, uyarının belirsiz olduğu, tam olarak bilinmediği durumlarda da kişi çoğunluğun fikrine uyum yapmaktadır. Göreceli olarak yeni katılma olanağı bulunduğu alanlarda kadınların yaşantılarındaki (expérience) eksiklik, onların yine, çoğunluk olan erkeklere uyum yapmaları sonucunu doğurmaktadır.

Tüm bu çözümlenmelerden farklı, ama onlara ek bir biçimde, kadınların, yeni girdikleri alanların yalnızca doğasına uygun zihniyet ve davranış kalıpları geliştirdikleri de iddia edilebilir. Diğer bir deyişle, kadında, bu yazının problemiği içinde erkeksilik olarak tanımlanan duruşun, aslında erkeksi olmadığı, bir zamanlar yalnızca erkeklerin bulunduğu alanlara dahil olmaktan kaynaklandığı için sanki erkeksiymiş gibi görüldüğü, ama özünde dahil olunan alanın doğasınca belirlendiği de ihmal edilmemesi gereken bir başka yaklaşımdır; ve kanımca yeni bir makaleyi fazlasıyla hak etmektedir.